DOI: 10.11649/sm.2409

Slavia Meridionalis 21, 2021
Article No.: 2409

Citation:
Kubok, B. (2021). Język polityków czeskich jako przykład mieszania kodów językowych w oficjalnych sytuacjach komunikacyjnych. *Slavia Meridionalis*, *21*, Article 2409. https://doi.org/10.11649/sm.2409

Beata Kubok
Uniwersytet Warszawski
https://orcid.org/0000-0003-3608-8860

Język polityków czeskich jako przykład mieszania kodów językowych w oficjalnych sytuacjach komunikacyjnych

Od ponad trzydziestu lat, od czasów czechosłowackiej rewolucji aksamitnej (*sametová revoluce*, 1989), która doprowadziła do upadku rządu komunistycznego i demokratyzacji sceny politycznej, kraj przeszedł nie tylko przez transformację gospodarczą, ale także językową. Zachodzące zmiany stały się wypadkową kontaktów różnych języków (także dialektów i interdialektów), mieszania i kombinacji różnych kodów językowych czeszczyzny. Chodzi o trzy kody języka czeskiego oraz wykorzystanie ich różnych trajektorii językowych przez polityków – trajektorii leksykalnych i semantycznych, a także socjotechnicznych mechanizmów komunikowania się z własnymi wyborcami w celach perswazyjnych. Populizm polityków doprowadził do zmian także, a może przede wszystkim, w komunikacji politycznej, będącej swoistym spektrum –

This work was supported by the Polish Ministry of Education and Science.
Competing interests: no competing interests have been declared.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

od najbardziej standardowych kodów językowych po bardziej zindywidualizowane idiolekty.

W myśl reguły, że dla określonej przestrzeni polityczno-społecznej charakterystyczna jest komunikacja dwukierunkowa (Dobek-Ostrowska, 2006, s. 129), artykuł zasygnalizuje również problematykę związaną z reakcjami (językowymi i performatywnymi) społeczeństwa odpowiadającego na tego rodzaju wyzwania. Jak trafnie zauważyła Renata Rusin Dybalska „[…] społeczeństwo przejmuje rolę nadawcy, kierując komunikaty do wybranych polityków lub całych partii. W ten publiczny, bo korzystając z tych samych form przekazu, sposób komentuje ich poczynania i wyraża własną opinię" (Rusin Dybalska, 2014, s. 155). Wypowiedzi opisywane więc będą nie tylko z perspektywy illokucyjnej, analizującej intencjonalność wypowiedzi polityków, ale również perlokucyjnej, dotyczącej reakcji emocjonalnych i zachowań odbiorców.

Wybór i charakterystyka polityków

Miloš Zeman i Karol Schwarzenberg są politykami widocznymi na arenie politycznych zmagań od samego początku wdrażania procesów demokratyzacji życia społecznego w Czechach, a więc od roku 1990. Pomimo że obaj pochodzą z odmiennych środowisk mających wpływ na ich wychowanie, etos pracy, sposób bycia, stan majątkowy i język (języki), obu łączy bogate polityczne doświadczenie, zainicjowane zmianami w roku 1989, oraz wspólne ubieganie się o urząd prezydenta (2013).

Karel Schwarzenberg (rok urodzenia 1937) – arystokrata wywodzący się z gałęzi orlickich (południowoczeskich) Schwarzenbergów. Po puczu komunistycznym w lutym 1948 roku, w wieku jedenastu lat, udał się wraz z rodziną na emigrację do Austrii. Założyciel ugrupowania kulturalno-wydawniczego, wspierającego czeską literaturę drugiego obiegu. W latach 1984–1990 przewodniczył Międzynarodowej Helsińskiej Federacji na rzecz Praw Człowieka. Po 1989 roku powrócił do kraju. Na początku lat dziewięćdziesiątych (1990–1992) pełnił funkcję szefa kancelarii prezydenta Havla, następnie sprawował urząd ministra spraw zagranicznych (2007–2009; 2010–2013). W 2009 roku został współzałożycielem, a zarazem liderem konserwatywno-liberalnej partii TOP 09 (Tradycja-Odpowiedzialność-

-Prosperity). Kandydował na urząd prezydenta w pierwszych bezpośrednich wyborach prezydenckich w roku 2013, znalazł się w drugiej turze wyborów wraz z Milošem Zemanem. Odnajduje się w poliwalencji kulturowej[1]. Świadomy oryginalności obu kultur (austriackiej oraz czeskiej) i języków (niemieckiego/czeskiego), przyznaje się do podwójnej identyfikacji narodowej[2]. Cechuje go znajomość kilku języków. Oprócz prymarnych, tradycyjnych dla niego języków rodowych – języków niemieckiego i czeskiego, zna francuski, angielski oraz włoski. Określa się również jako „Środkowoeuropejczyk" z czeskim i szwajcarskim paszportem.

Miloš Zeman (rok urodzenia 1944) – pochodzi z Kolina, miasta położonego w regionie środkowoczeskim. Wyższą Szkołę Ekonomiczną w Pradze ukończył zaocznie. Usunięty z partii komunistycznej po 1968 roku, następnie kilkakrotnie był wyrzucany z pracy. Po 1989 roku zaangażował się politycznie, tworząc struktury organizacyjne partii socjaldemokratycznej w nawiązaniu do struktur przedwojennych tej partii. W latach 1993–2001 był przewodniczącym Czeskiej Partii Socjaldemokratycznej, a także premierem lewicowego rządu (1998–2002). Od roku 2013 sprawuje urząd prezydenta Republiki Czeskiej (I kadencja 2013–2018, II kadencja 2018–). Jego kadencje cechują kontrowersyjne zachowania oraz strategie polityczne, polegające na antagonizowaniu życia politycznego wewnątrz kraju i prowadzeniu polityki międzynarodowej w kierunku „wschodnim". W koncepcji tej obecny prezydent kładzie duży nacisk na współpracę gospodarczą z Chińską Republiką Ludową[3] oraz ugodowe, koncyliarne stosunki z Rosją. Jest mocno zantagonizowany ze środowiskiem naukowym i artystycznym oraz

---

[1] Bilingwizm oraz podwójna tożsamość kulturowa cechują również innego polityka, choć pochodzącego z diametralnie odmiennej opcji politycznej, Tomio Okamurę (ur. 1972). Pomimo że urodził się w Tokio w rodzinie japońsko-czeskiej, powrócił wraz z matką i braćmi do Czechosłowacji. Przebywał kilka lat w domu sierot, gdzie za swoje pochodzenie był szykanowany. Założyciel prawicowej, nacjonalistycznej partii Wolność i Demokracja Bezpośrednia (Svoboda a přímá demokracie, skrót SPD). Jego strategia polityczna w parlamentarnych kampaniach przedwyborczych polegała na podburzaniu części elektoratu względem tzw. „kłamliwych elit", intelektualistów i mediów oraz grup mniejszościowych w kraju (Romów), a także imigrantów, szczególnie wyznawców islamu. Określa siebie słowami „skośnooki Morawianin" (šikmooký Moravák); Okamura, T. (2011).

[2] „Jestem w pełni Austriakiem i w pełni Czechem" („Já jsem celý Rakušan a celý Čech", Hvížďala, 2012, s. 27).

[3] Na pytanie o nieprzestrzeganie praw człowieka w Chinach prezydent najczęściej odpowiada: „Nie powinniśmy się wtrącać innym w ich wewnętrzne sprawy" („Neměli bychom

przedstawicielami niezależnych mediów[4]. Wypowiedzi prezydenta można znaleźć w wywiadach wydanych dwukrotnie w formie książkowej (Panenka & Ovčáček, 2016, 2017), w publikacji pt. *Chętnie zostawię but w dupie kretyna*[5], a także w brukowcach.

Charakterystyka czeskich kodów językowych – trzy kody językowe

Polskiemu modelowi stratyfikacyjnemu opartemu na dychotomii języka (język oficjalny – język potoczny) odpowiada w czeskiej sytuacji komunikacyjnej podział na trzy kody językowe:

1) ogólnonarodowy język literacki (oficjalny wariant narodowy – standardowy, występujący w formie pisanej, książkowej oraz w komunikacji oficjalnej; tzw. *spisovná čeština*, skrót SČ);
2) potoczny język literacki (występujący w komunikacji półoficjalnej, a także często oficjalnej; tzw. *hovorová čeština*, skrót HČ), język ten został wyszczególniony przez znanego lingwistę z kręgu Praskiego Koła Lingwistycznego – Bohuslava Havránka;
3) potoczny język nieliteracki (tzw. *obecná čestina*, skrót OČ). Odmiana ta nie ma odpowiednika w systemie języka polskiego (Balowska, 2006, s. 32).

Ten ostatni wariant językowy, powstały na bazie dialektów środkowoczeskich, bywa określany także jako interdialekt ogólnoczeski ze względu na jego ponadlokalny charakter. Cechuje go duża ekspansywność w codziennych kontekstach sytuacyjnych. Bywa środkiem porozumiewawczym także w kontaktach półoficjalnych i oficjalnych, jak również wśród użytkowników wykształconych. O ile w oddziaływanie potocznego języka nieliterackiego (OČ) na mowę użytkowników języka na obszarze czeskim[6] nikt nie powąt-

druhým kecat do jejich vnitřních záležitostí“, Zeman, 2017). Czasownik *kecat* ‘gadać na próżno lub głupstwa’, ‘wtrącać się’ pochodzi z rejestru czeszczyzny potocznej.

[4] Podczas spotkania w Pekinie (2017) Zeman zwrócił się do Putina z następującą konstatacją: „Tutaj są jeszcze jacyś inni dziennikarze? Dziennikarzy jest zbyt dużo, powinni być likwidowani” („Tady jsou ještě další novináři? Novinářů je příliš, měli by se likvidovat”, Fendrych, 2020).

[5] *Rád nechám botu v řiti blbce!* (Zeman, 2013).

[6] Na Morawach oraz Śląsku nadal funkcjonują często gwary terytorialne.

piewa, o tyle wyodrębnienie wariantu potocznego języka literackiego (HČ, Havránek, 1942) wzbudza od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia wiele wątpliwości. Niektórzy badacze podważają koncepcję Havránka, mówiąc o nikłym zastosowaniu w praktyce komunikacyjnej wariantu HČ (Sgall & Hronek, 1992)[7], inni wręcz wątpią w jego istnienie (Daneš, 1988, s. 24)[8], ograniczając czeską mapę lingwistyczną do dwóch kodów (SČ oraz OČ). W tej sytuacji pierwotnie regionalny substandard języka narodowego (OČ) bywa także klasyfikowany jako odmiana typu koine (Sgall & Hronek, 1992, s. 17), „drugi standard" o prestiżu niższym niż język literacki lub „typ standardu z wyższą funkcją komunikacyjną" (Chloupek, 1986, s. 11). Niektórzy czescy językoznawcy określają taką sytuację mianem dyglosji, w której użytkownicy w zależności od kontekstu komunikacyjnego dokonują *switch-on* ‘przełączenia kodu' (Daneš, 1988; Fergusson, 1959; Sgall & Hronek, 1992; także code oscillation, Kraus, 1993). Dla tej odmiany języka (OČ) charakterystyczne są wariantywność w płaszczyźnie fonetycznej oraz fleksyjnej (wariantywność końcówek), rozluźniona struktura składniowa oraz charakterystyczne słownictwo. Rozszerza się także jej spektrum funkcjonalne jako możliwość nie tylko codziennej – rodzinnej, nieoficjalnej, ale również oficjalnej komunikacji.

W zależności od sytuacji komunikacyjnej, rodzaju komunikatu, wykształcenia oraz cech indywidualnych rozmówcy może wystąpić w jego mowie którakolwiek odmiana czeskiego języka narodowego. Często może dochodzić u tegoż rozmówcy również do mieszania kodów i występowania przykładów pochodzących z różnych odmian czeszczyzny w tym samym zdaniu. Wariantywność czeszczyzny jest zarówno systemowa, jak i również indywidualna. Płynność przechodzenia z jednego rejestru języka do innego (przełączanie kodów) charakteryzuje większość rodzimych użytkowników języka czeskiego. Także lingwiści (nie tylko czescy, ale również polscy) w różny sposób operują terminami na określenie tychże wariantów języka

[7] Koncepcja Sgalla i Hronka stroni od preskryptywizmu – nieustannej dążności do regulowania norm i wzorców językowych oraz tradycji normatywnej, charakterystycznej dla poprzednich generacji czeskich lingwistów, nakazującej oceniać język pod kątem jego poprawności i postulującej jednolite rozstrzygnięcia poprawnościowe. Jest to ewolucja badawcza, w której pierwotne postulowanie i nakazywanie zostało zastąpione przez obserwowanie i opisywanie.

[8] F. Daneš wątpił w istnienie HČ jako warstwy języka literackiego, używając określenia „chimera" (Daneš, 1988).

czeskiego (Balowska, 2006; Cuřín & Novotný, 1981; Hladká, 1993; Hronek & Sgall, 1991; Krčmová, 1993).

Arystokrata i trzy wróżki

W 2007 roku Karel Schwarzenberg, ówczesny minister spraw zagranicznych, opowiedział publicznie następujący dowcip na swój temat:

> Obecnie znajduję się w sytuacji bohatera z baśni o trzech wróżkach. Podeszła pierwsza wróżka i oznajmiła mi: 'Twój dom to przepiękny kraj nad Wełtawą'. Następna powiedziała: 'Będziesz posiadał majątek w bajecznej alpejskiej krainie z cudownymi jeziorami'. A potem podeszła trzecia wróżka i stwierdziła: 'I będziesz miał z tego g*wno'[9].

W sytuacji, w której najbogatszy polityk w Czechach opowiada anegdotę o swoim ubóstwie, można zadać pytanie o cel takiego „kłamstwa" politycznego. Skrytym celem tak opowiedzianej gawędy jest podkreślenie minimalnych różnic majątkowych i barier społecznych między opowiadaczem a odbiorcami, choć rzeczywistość jest inna. W tym celu posłużono się znaną wszystkim baśniową przypowieścią o trzech wróżkach, stojących przy kołysce, nietypowo zakończoną wulgaryzmem. Zderzenie dwóch elementów – baśniowości i wulgarności – ma sprawić wrażenie „swojskości". Oprócz aspektu illokucyjnego, zawierającego właściwą intencję mówiącego, mamy tutaj również do czynienia z efektem perlokucyjnym, wtórnym, naddanym celem aktu komunikacji, którego rezultatem w tym wypadku jest rozbawienie odbiorcy. Do innych elementów swojskości i niwelowania barier społecznych będą należeć takie wypowiedzi, jak rozpowszechniana przez polityka informacja o wykonywaniu w przeszłości „zwykłego" zawodu leśniczego i wpisanie go do austriackiego dowodu jako *Forst und Gastwirt* ('leśniczy i szynkarz') oraz przyznanie się do pewnego nieuctwa / braku wykształcenia[10] i zniedołężnienia, związanego z wiekiem: „Obecnie jestem najstarszym posłem i naprawdę starym dziadem" („Už dneska jsem nejstarší poslanec a opravdu prastarý dědek", Schwarzenberg, 2020); „[…] Tak naprawdę to stary dziad ze mnie i już do niczego nie jest mi to potrzebne"

[9] Na podstawie: https://www.ahaonline.cz/clanek/musite-vedet/16265/vubec-nejbohatsi-politik-schwarzenberg-12-miliard.html https://ahaonline.cz (dostęp: 19.8.2020). Wszystkie cytaty z języka czeskiego na polski tłum. B. K.

[10] „Také jsem tak zvaný nedouk" (Hvížďala, 2012, s. 59).

(„Popravdě řečeno jsem dědek starej[11] a už mi to za to nestojí", Hvížďala, 2012, s. 243). Oprócz swojskości pojawia się także cecha skromności, przejawiająca się posiadaniem „zwykłych", starych samochodów i nieprzywiązywaniem wagi do markowych ubrań: „Samochody mam dwa, wyłącznie do własnego użytku, jeszcze stare Audi […] Taki zwykły samochodzik […]. I to wszystko" („Auta pro svou osobní spotřebu mám dvě, ještě starou audinku […] Takový obyčejný[12] autíčko […]. Tím to hasne", Hvížďala, 2012, s. 93). „Markowe metki u ciuchów nie mają dla mnie większego znaczenia" („Ale značky u hadrů[13] mi moc neříkají", Hvížďala, 2012, s. 92).

Schwarzenberg korzysta ze wszystkich wariantów języka czeskiego, włącznie z dialektalnym, i z możliwości form, jakie poszczególne warianty oferują. Oprócz przytoczonych już form deminutywnych (*audinko* 'Audi', *autíčko* 'samochodzik') pojawiają się w mowie polityka abrewiacje (np. *herák* 'heroina')[14] oraz nacechowane stylistycznie leksemy – występujące w czeskich słownikach z kwalifikatorami expr. ('ekspresywa') lub hanl. (skrót od *hanlivě* 'obelżywie'), często o proweniencji ludowej lub pochodzące z języka nieliterackiego, potocznego (OČ). Na przykład w krótkim zdaniu: „Pro srandu jsou Češi vždycky k máni" (Hvížďala, 2012, s. 11), które można przetłumaczyć jako „Czesi nigdy nie zepsują żadnej zabawy" występują leksem *sranda* 'zabawa', 'heca' (OČ)[15] oraz wyrażenie przyimkowe, etymologicznie trudne do zweryfikowania, *k máni* (OČ)[16] 'w zasięgu', 'łatwo osiągalne', 'dostępne'. W zdaniu „Kdo chce dobře znát Evropu, ten jí musí prochlastat" („Kto chce należycie poznać Europę, musi ją przepić", Hvížďala, 2012, s. 107), chodzi o rodzaj refleksji/rady, połączonej z użyciem nieprzystającego w kontekście Europy, która wywołuje raczej pozytywne konotacje, potocznego czasownika związanego zazwyczaj z alkoholizmem *(pro)chlastat* '(u/na) chlać się'[17]. Oprócz ekspresywnych wyrazów potocznych

[11] Końcówka adjektywna *-ej* w miejscu literackiej *-ý* charakterystyczna dla przymiotników rodzaju męskiego w systemie OČ.

[12] Koncówki adjektywne *-ý* (OČ) w miejsce poprawnej *-é* (SČ), także użycie deminutywnego formantu *-íčko* w leksemie *autíčko* 'auteczko/samochodzik'.

[13] *Hadry* 'ciuchy' (negat.), także 'szmaty'.

[14] „Já totiž zažil lidi, kteří z kokainu přešli k heráku („Znam ludzi, którzy kokainę zamienili na heroinę", Hvížďala, 2012, s. 109).

[15] W SČ występuje leksem *legrace*.

[16] W SČ np. *na dosah ruky*, *snadno přístupné* i in.

[17] Z innych potocyzmów to: *zatraceně* 'cholera', cholernie' (SSJČ, VIII, s. 204) – „Ale jo. Ale je nás tady zatraceně málo" („Tak. Ale cholernie nas tutaj mało", Hvížďala, 2012, s. 91); *ostošest* 'cholernie dużo' (SSJČ, III, s. 601) – „[…] kradlo se ostošest" („[…] kradło się choler-

w słowniku Schwarzenberga można znaleźć także południowoczeskie dialektyzmy[18]. Język polityka charakteryzuje również stosowanie przerywników, bliskie elementom pozajęzykowym: *jejda*[19] 'o jejku', *jo* 'tak', *což o to*[20] 'jeżeli zaś o to chodzi'. Owe elementy języka potocznego nieliterackiego w funkcji fatycznej oraz naruszenie normy ortograficznej wykorzystane są celowo, by odbiorcę zainteresować treścią komunikatu.

Czeski historyk Martin Putna charakteryzuje patriotyzm Schwarzenbergów jako „patriotyzm ziemański[21], w który wpisany był nie tyle związek języka

---

nie dużo", Hvížďala, 2012, s. 260); *magoři* 'debile' (SSJČ, III, s. 6) – „Ale horší bude, když tam začnou vládnout nějací magoři" („Gorzej będzie, jeżeli stery przejmą jacyś skończeni debile", Hvížďala, 2012, s. 264); *svéráz* 'osobowość', 'charakter' (SSJČ, V, s. 621) – „Můj otec byl totiž velký svéráz („Mój ojciec miał niezwykły charakter", Hvížďala, 2012, s. 171); *fuk* 'wszystko jedno' (SSJČ, I, s. 527) – „To už je mi fuk, i kvůli mému věku („Wszystko mi jedno, chociażby już z powodu mojego wieku", Hvížďala, 2012, s. 145); *hajzlíky* 'kibelki' (dem. od *hajzl*, SSJČ, II, s. 7) – „Minulý rok jsme potřebovali postavit […] hajzlíky" („Zeszłego roku byliśmy zmuszeni do wybudowania […] kibelków", Hvížďala, 2021, s. 75); *papaláši* 'ważne osoby', 'grube ryby', 'szychy' – „Policie se už nebojí velkých papalášů" („Policja się już nie obawia szych", Hvížďala, 2012, s. 259); *makat* 'eksp., slang. harować' (SSJČ, III, s. 10) – „Makali jsme opravdu strašně, ale stálo to za to" („Ciężko pracowaliśmy, ale warto było", Hvížďala, 2012, s. 99); *remcat* 'dial. eksp. nieustannie narzekać' (SSJČ, V, s. 45) – „Když tě tady něco štve, nemůžeš jenom sedět v hospodě a remcat" („Kiedy coś ci działa na nerwy, nie możesz siedzieć w gospodzie i nieustannie narzekać", Hvížďala, 2012, s. 100); *držet hubu* 'zamknąć mordę' – „Jo, ať už […] drží hubu" („Niechaj już zamkną mordę", Hvížďala, 2012, s. 256); *krátkej vocas* 'krótki ogon' w znaczeniu 'bez perspektyw', na krótką metę' – „Má to kratkej vocas" („To działa na krótką metę", Hvížďala, 2012, s. 108). Końcówka adjektywna *-ej* (OČ) w miejscu poprawnej (SČ) *-ý*, protetyczne *-v* w wyrazie *ocas* (SČ). O wyrazach z protetycznym *-v* w języku inteligencji zob. Hoffmanová, 1993, s. 117.

[18] „Staral se o to kluk z Moravy, Franta Strachwitzů, který to tam všechno dal do rychtyku" („Troszczył się o to chłopak z Moraw, Franta od Strachwitzów, który to wszystko dał do porządku", Hvížďala, 2012, s. 106). W zdaniu użyto, zamiast ogólnoczeskiego N.sg. (Strachwitz), G. pl. (Strachwitzů), a także germanizm rychtyk niem. 'w porządku' (SSJČ, V, s. 213). Z innych południowych dialektyzmów to formy czasownikowe zakończone na -aj: „*Posslouchaj*, máte důkazy proti Bartákovi?" („Posłucha mnie pan, czy istnieją dowody przeciwko Bartákowi"?, Hvížďala, 2012, s. 229), w miejscu ogólnoczeskiej formy rozkaźnikowej (*poslouchejte*) oraz „Vždyť mne *neznaj*" („Przecież mnie nie znają", Hvížďala, 2012, s. 103) zamiast formy *neznají* (3. os. pl).

[19] „Jejda, to bych ani nevěděl, který rok to vlastně byl. („O jejku, właściwie to nie wiem, który to był rok", Hvížďala, 2012, s. 60).

[20] „Ale samozřejmě jo, což o to". („Oczywiśćie, że tak, jeżeli akurat o to chodzi", Hvížďala, 2012, s. 89).

[21] Ojciec Schwarzenberga, Karel VI, był studentem konserwatywnego historyka Josefa Pekařa. Preferował konserwatywną, katolicką tradycję, podkreślającą kontynuację czeskiego

i identyfikacji narodowej (typowy dla okresu romantyzmu), a identyfikacja rodu z regionem[22] i jego mieszkańcami, pozostawienie śladów działalności rodu w krajobrazie kulturowym. Schwarzenberg w sposób otwarty i sentymentalny przyznaje się do swojego patriotyzmu:

„Kiedy mi to oddali w 1989 roku, obiecałem sobie: Żaden diabeł już mnie stąd nie wygoni" („Když mi to vrátili v roce 1989, tak jsem si řek[23]: Žádný čert mě už odsud nedostane!", Hvížďala, 2012, s. 94); „Nie, nawet gdyby czort kozę ujeżdżał, ja już się z Czech nie ruszę […] ojczyzny bym już nigdy nie opuścił" (Ne, kdyby čert na koze jezdil, já už se z Česka nehnu […] z domova bych už nikdy nešel", Hvížďala, 2012, s. 245); „Jestem sentymentalny jak ta stara k*a, więc rozpłakałem się, że jestem znowu w domu" („Já jsem sentimentální jako stará k*a, a rozbrečel jsem se, že jsem zase doma", Hvížďala, 2012, s. 123).

Przywiązanie do ojczyzny zadeklarowane jest w sposób krótki, dosadny (pojawiający się wulgaryzm) i bez zbędnych komentarzy. Jedyne „uzupełnienie" stanowią zwroty wykorzystujące postać diabła, figury mającej w czeskim folklorze często konotacje pozytywne i mocno komiczne[24]. Patriotyzm przejawia się również w płaszczyźnie językowej poprzez dogłębną znajomość starszych struktur języka czeskiego – bogatsze, nieco anachroniczne słownictwo[25] czy użycie form starszych, obecnie nieużywanych[26]. Pomimo pewnej językowej anachroniczności przemieszanej z wulgarnością Schwarzenberg (i jego sztab) wykazał się w czasie kampanii przedwyborczej (2013) pomysłowością, wigo-

---

życia narodowego od czasów średniowiecznych po współczesność. Swoje dzienniki pisał po czesku (Putna, 2014).

[22] W wypadku Schwarzenbergów chodziłoby o południowe Czechy i topograficzną kultywację krajobrazu: wybudowanie kanału wodno-transportowego oraz wieży widokowej „na Kleti", przebudowa zamków Hluboká i Orlík w duchu romantycznym oraz inne działania rekultywacyjne przedstawicieli tego rodu, szczególnie w gospodarce leśnej i wodnej.

[23] Forma OČ w miejscu poprawnej (SČ) *řekl* (1. os. cz. przeszły).

[24] Por. operę komiczną A. Dvořáka *Diabeł i Kasia* (*Čert a Káča*, 1899) oraz filmy *Z diabłami nie ma żartów* (*S čerty nejsou žerty*, 1984, reż. H. Bočan), *Anioł Pański* (*Anděl Páně*, 2005 (I), 2016 (II), reż. J. Strach) – wszystkie na motywach baśni Boženy Němcovej; sztukę Jana Drdy *Igraszki z diabłem* (*Hrátky s čertem*, 1942) i in.

[25] Np. *berně* ‘podatek', obecnie tylko *daň*. Historyk M. Putna podkreśla staroświecką czeszczyznę Schwarzenbergów, pełną zapomnianych wyrazów (Putna, 2014).

[26] „[…] próbuje być z rodziną" („[…] pokouší se být<u>i</u> s rodinou"; Hvížďala, 2012, s. 183). „A więc jako kułaków ich ukarano" („[…] a tudiž je jako kulaky museli potrestati"; Hvížďala, 2012, s. 90). Bezokoliczniki zakończone na *-ti*: *býti* ‘być', *potrestati* ‘ukarać'. Obecnie tylko: *být*, *potrestat*. O zaniku zjawisk tzw. książkowych, m.in. końcówki bezokolicznika *-ti*, pisał już w latach dziewięćdziesiątych XX wieku J. Hronek (Hronek, 1992).

rem i młodzieńczą ekscentrycznością w kwestiach wizualizacji[27] swojego programu wyborczego, przekonań oraz poczucia humoru. W 2013 roku, w czasie trwania kampanii wyborczej, pojawiały się zdjęcia Schwarzenberga z małym różowym czołgiem[28], na billboardach z kolei widniały fotomontaże kandydata z fryzurą na „irokeza" z tytułem „Karel Jan Nepomuk Josef Norbert Bedřich Antonín Vratislav Menas kníže ze Schwarzenbergu" (pełne imię i nazwisko) lub z napisami w języku angielskim (np. „Karel is not dead").

W sferze publicznej Schwarzenberg korzysta najczęściej z komunikacji nieoficjalnej. W celu uatrakcyjnienia przekazu sięga po znane odbiorcom gatunki, ale nadaje im nową formę w postaci anegdoty – np. o trzech wróżkach przy kołysce, rozpoczynającej się jak baśń, a kończącej się zaskakującym „finałem" wzmocnionym przez użycie wulgaryzmu. Wizualno-językowe oksymorony wykorzystane zostały również w kampanii przedwyborczej. W kontekście zdjęcia z różowym czołgiem doszło do połączenia militarnej siły z symbolem delikatności i kobiecości (różowy kolor „charakteryzujący" ubiór dziewczynek), zaś „wszczepienie" fryzury „irokeza" na łysiejącą głową starszego człowieka wymieszane z tekstami angielskimi doprowadziło do połączenia starczej mądrości wynikającej z doświadczenia z młodością, ekscentrycznością i otwartością na świat. Z jednej więc strony mamy do czynienia ze zjawiskiem eksperymentowania, wprowadzania innowacyjności i kreatywności, z drugiej strony z pewną staroświeckością, przejawiającą się w używaniu starych form gramatycznych i dialektalnych oraz w podkreślaniu „kindersztuby" wyniesionej z domu (np. zachowań dżentelmeńskich wobec kobiet) połączonej z tradycją katolicką. Duże poczucie humoru Schwarzenberga określane jako plebejskie oraz dystans do własnej osoby zdobył głosy grupy docelowej, na którą liczył w mniejszym stopniu – młodzieży. Choć hasła sformułowane w języku angielskim można potraktować jako chęć komplementowania młodzieży, posługującej się swobodnie tym samym kodem językowym, co kandydat, to w ten sposób, jak zauważa Rusin Dybalska, wspólnota języka stała się integralną częścią wspólnoty świata (Rusin Dybalska, 2014, s. 159)[29].

---

[27] Udział w niej wziął znany ze swoich kontrowersyjnych artefaktów David Černý. O przebiegu kampanii pod kątem strategii oraz technik komunikacyjnych pisała Renata Rusin Dybalska (Rusin Dybalska, 2014).

[28] Artystyczna 'reminiscencja' radzieckiego czołgu nr 23, komunistycznego symbolu wyzwolenia Pragi w maju 1945 roku, a przemalowanego na różowo przez Davida Černego w 1991 roku.

[29] Prasa zagraniczna zwróciła uwagę nie tylko na swoisty ekscentryzm Schwarzenberga, ale przede wszystkim na cechującą go otwartość (także na kierunki awangardowe w sztuce),

Ziemianin na Zamku

Kiedy 20 września 2015 roku zawisły na Zamku Praskim, w miejscu flagi narodowej, czerwone bokserki jako wyraz protestu przeciwko polityce gospodarza zamku, prezydenta Miloša Zemana, rzecznik prasowy prezydenta – Jiří Ovčáček – zamieścił na Twitterze komentarz, w którym wyraził przekonanie, że dochodzi do faszyzacji „kawiarni praskiej", znieważenia symboli państwowych, a także czeskich królów i prezydentów[30]. W dyskursie między „kawiarnią praską" a przedstawicielem „Zamku" zostały użyte dwa ideologiczne kody oraz ich wyróżniki. Jednym z nich była czerwień jako symbol komunizmu oraz bratania się z autorytarnymi systemami o korzeniach komunistycznych (Chiny, Rosja). Druga, „zaatakowana" strona tego swoistego pojedynku nie zawahała się użyć terminu faszyzacja – zjawiska jakoby charakterystycznego dla (pseudo)elity gromadzącej się w kawiarniach Pragi. W ten sposób antyprezydencki protest, zrównany do poziomu faszystowskiej bojówki, został ograniczony do stolicy, osamotnionego punktu na mapie w kontrze do reszty kraju – regionów i miast.

Akcja performatywna została przygotowana przez grupę artystyczną „Ztohoven"[31]. Towarzyszyły jej nagranie dwóch artystów przebranych za kominiarzy i wspinających się na wieżę oraz wiersz zamieszczony później w sieci. W wierszu przedstawiającym w satyryczny sposób politykę prezydenta czerwone bokserki stanowiły symbol prezydenckiego uwielbienia dla (post)komunistycznych systemów autorytarnych Chin oraz Federacji Rosyjskiej: „Rude jak chińska flaga / pełne zażenowania i złości / powiewają nad Pragą (przy wtórze bałałajki), prezydenckie ‘boksy’ […] włości Jaśnie Pana, arbitra elegancji, mądrość chodząca sama"[32]. W wierszu stworzonym przez grupę „Ztohoven" intrygujące jest, w kontekście całej sytuacji, użycie w stosunku do głowy państwa określe-

czym zyskał przychylność miejskiej młodzieży, tęskniącej za romantycznym duchem lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku.

[30] https://www.lidovky.cz/domov/na-prazskem-hrade-vlaly-obri-rude-trenky-misto-prezidentske-vlajky.A150920_094340_ln_domov_ele (dostęp: 20.7.2020).

[31] Gra słów, które można rozpisać jako *Z toho ven* (‘na zewnątrz’ – w znaczeniu ‘wyjść z czegoś’) lub *Sto hoven* (‘sto g*wien’). Na temat grupy artystycznej powstał film dokumentalny Petry Nesvačilovej pt. *Příběh červených trenýrek* (Historia czerwonych bokserek). W: https://www.novinky.cz/kultura/filmy-serialy/clanek/trenky-na-hrade-a-desticka-v-hlave-zpevaka-elanu-nove-ceske-dokumenty-40334841 (dostęp: 21.9.2020).

[32] Źródło: https://www.lidovky.cz/domov/na-prazskem-hrade-vlaly-obri-rude-trenky-misto-prezidentske-vlajky.A150920_094340_ln_domov_ele (dostęp: 20.7.2020).

nia „arbiter elegancji" (łac. *arbiter elegantiae*, *arbiter elegantiarum*). Termin ten dotyczy autorytetu w sprawach mody, elegancji i dobrego smaku[33], łączącego dystyngowany sposób bycia z wysokim stylem mowy.

Miloš Zeman znany jest ze swojej elokwencji, która najczęściej przyjmuje rozmiary grandilokwencji. Często posługuje się on porównaniami, metaforami, ripostami (przytaczając np. dialektyzm lub neologizm zamiast rozbudowanej argumentacji)[34], zazwyczaj przemawia wolno i z pamięci, nie posiłkując się żadną kartką[35].

Analizując język inteligencji Jana Hoffmanová (Hoffmanová, 1993, ss. 111–118) przytacza takie cechy jak: wolny, zdystansowany i bardzo klarowny sposób wyrażania swoich myśli, racjonalność, tendencja do rozważań i refleksji (używanie trybu przypuszczającego), wprowadzanie przykładów ilustrujących dane zagadnienie, strukturyzacja tekstu, polegająca na wprowadzaniu np. liczebników lub spójników w funkcji rozłącznej. Syntaktyczne konstrukcje wyartykułowane są w sposób logiczny, przy pomocy takich „konektorów" (Hoffmanová, 1993, s. 112) jak *protože* 'dlatego że', *kdežto* 'natomiast', *totiž* 'mianowice', *jakmile* 'jak tylko' i in. Tam, gdzie Schwarzenberg, w celu przełamania barier społecznych, używa „ludowych", gwarowych wyrażeń typu *což o to* czy *jejda*, Zeman, tworząc dłuższe konstrukcje składniowe, wprowadza przysłówki i spójniki typu *nicméně*[36] 'tym niemniej', *jakmile* 'jak tylko', *byt'* 'choćby nawet/bodaj', wywołujące wrażenie dystansu i uczoności. Dłuższe zdania, mające charakter aforyzmów, cechują również Zemana w wypadku wypowiedzi na swój temat. O ile zdania Schwarzenberga skonstruowane są w taki sposób, by uwypuklić swoją pokorę – pokorę osoby świadomej własnych wad (Rusin Dybalska, 2014, s. 150), o tyle jego przeciwnik polityczny przerzuca swoją niedyspo-

[33] W świecie starożytnym dotyczył on przede wszystkim Petroniusza (Gaius Petronius Arbiter, 27–66 n.e.). Jego *Uczta u Trymalchiona* (*Cena Trimalchionis*) jest również przykładem zastosowania w literaturze łacińskich wulgaryzmów (*Encyklopedie antiky*, 1973, s. 467).

[34] Chodzi o retoryczny chwyt *figura brevitas* (Vaisová, 2019, s. 83). W grudniu 2018 roku prezydent publicznie oznaczył Czeskie Służby Bezpieczeństwa (tzw. BIS) za *čučkaře* w znaczeniu 'klawiszy'. Pierwotnie morawizm pochodzący z południowo-wschodnich Moraw oznaczający 'człowieka zbierającego soczewicę', w przenośnym znaczeniu także 'słabeusza', 'nieudacznika' (Por. także: Smejkalová, 2019).

[35] Jedno ze swoich przemówień prezydent zagaił zdaniem: „Będę przemawiał z pamięci, ponieważ ten, kto czyta swoje przemówienia, tylko udowadnia, że potrafi czytać" („Budu svůj projev pronášet zpaměti, protože ten, kdo své projevy čte, tím dokazuje, že umí číst"; *70 nejlepších hlášek Miloše Zemana: Český prezident slaví své sedmdesáté narozeniny*, 2014, s. 55).

[36] Oprócz *nicméně* innymi „konektorami" używanymi przez M. Zemana to: *Podívejte se* 'Proszę zobaczyć' (Just, 2009, s. 223), *A všimněte si* 'Zauważcie, Państwo', *Jak víte* 'Jak Państwu wiadomo' (Vaisová, 2019, s. 81), odwołujące się do „wiedzy" słuchaczy. Do retorycznego chwytu z wykorzystaniem elementu patosu należy fraza *Díky Bohu* 'Dzięki Bogu' (Vaisová, 2019, s. 80).

zycyjność (związaną z wiekiem i chorobami) na otoczenie: „[…] gdybym otrzymał informację od Państwa, że jest tam schodek, jednak takiej nie otrzymałem, to bym właściwie nie upadł" („[…] kdybyste mi dali informaci o tom, že je tam schod, což jste mně nedali, tak bych málem, ale málem neupadnul", *70 nejlepších hlášek Miloše Zemana: Český prezident slaví své sedmdesáté narozeniny*, 2014, punkt 5).

Dla wypowiedzi Zemana charakterystyczne są także takie formy gatunkowe jak rady, opinie i polecenia. Zeman często nadaje zdaniom konstrukcję rady, z zastosowaniem w nadmiarze maksymy sympatii (względem odbiorców), „kosztem maksymy taktu czy stosowności przedstawionych treści" (Rusin Dybalska, 2016, s. 120)[37]. Tworzenie własnych aforyzmów, skojarzenia słowne, częste cytaty w języku angielskim lub łacińskim, zabawa ze słowem, umiejętne wywoływanie resentymentów oraz kombinatoryka różnych rejestrów językowych (od najwyższych po ludowe, gwarowe) stawia prezydenta wobec swoich wyborców – najczęściej mieszkańców wsi i małych miast powyżej 60 roku życia – w pozycji niezwykłej omnipotencji, wywołującej u odbiorców zachowania submisywne. Przemówienia Zemana są odbierane przez niektóre grupy na zasadzie efektu Foxa, kiedy podziw względem mówiącego – jego pozycji, elokwencji i ekspresji jest ważniejszy od przesłanek oraz wartości merytorycznej wypowiedzi.

Przezwisko obecnego prezydenta to *bonmot'ák*, ponieważ znany jest on ze swoich bon motów[38] – dowcipnych i zwięzłych powiedzeń, a w jego wyko-

[37] Chodzi na przykład o wypowiedzi dotyczące „zdrowego" palenia, jedzenia lub picia alkoholu. „Mój stosunek do warzyw jest w sumie pozytywny. Chodzi tylko o to, żeby między mną a warzywami zaistniało transformacyjne ogniwo pośrednie, któremu na imię prosię". („Můj vztah k zelenině je veskrze pozitivní. Žádám ovšem, aby mezi mne a ji byl vsunut transformační mezičlánek, který se jmenuje prase"; *70 nejlepších hlášek Miloše Zemana: Český prezident slaví své sedmdesáté narozeniny*, 2014, punkt 1); „Tabak to prewencja przeciwko chorobom Alzheimera i Parkinsona. Na raka płuc bowiem umrzecie wcześniej, zanim was dopadną te choroby". („Tabák je prevence proti alzheimerovi a parkinsonovi. Na rakovinu plic totiž umřete dřív, než dostanete tyto choroby", *70 nejlepších hlášek Miloše Zemana: Český prezident slaví své sedmdesáté narozeniny*, 2014, punkt 9; zob. także *Bonmoty a zase bonmoty. Zeman jimi při návštěvě Ostravy nešetřil*, 2018).

[38] Bon mot – 'zręczny zwrot, zwięzłe powiedzenia, trafny dowcip' (SJP, Suplement, 1996, s. 12). Zjawisko zagospodarowania bon motów przez polityków czeski krytyk literacki V. Just komentuje w następujący sposób: „Bon mot […] rodzi się w salonach, a nie w gospodach. Szwejk ich nie używał, jak również bohaterowie Hrabala […]. Za to postacie Oskara Wilda, Bernarda Shawa czy Anatola France'a bez bon motów nawet nie zjedzą obiadu […]. Zazwyczaj wszystkie słowniki zgadzają się w jednej sprawie: w zasadzie chodzi o coś dobrego, wzbogacającego, zasługującego na uwagę […]. W Czechach temu gatunkowi nie powodziło się zbyt dobrze, zaś od lat dziewięćdziesiątych przydarzyło mu się coś najgorszego, co tylko słowu może się przytrafić: zawładnęli nim politycy" (Just, 2009, ss. 76–77).

naniu zabarwionych nutką irytacji, złośliwej ironii (najczęściej w stosunku do nieprzychylnych mu osób lub przeciwników politycznych) oraz dużą dawką cynizmu. Na siedemdziesiąte urodziny prezydenta najpoczytniejsza gazeta w kraju – bulwarowy dziennik „Blesk" przygotował listę siedemdziesięciu bon motów prezydenta (*70 nejlepších hlášek Miloše Zemana: Český prezident slaví své sedmdesáté narozeniny*, 2014). Tematycznie dotyczą komentarzy do bieżącej polityki[39], jedzenia i picia[40], zdrowia i ludzkiego ciała[41]. W zebranych prezydenckich bon motach nie brakuje seksualnej tematyki i związanej z nią słownictwa (często wulgarnego): *ocas* 'ogon', 'męskie genitalia', *potence* 'potencja seksualna', *impotent* 'impotent', *prostitutka* 'prostytutka', *panenská blána* 'błona dziewicza', *coura* 'dziwka' i in (*70 nejlepších hlášek Miloše Zemana: Český prezident slaví své sedmdesáté narozeniny*, 2014, punkty 11, 16, 19, 20, 22, 23, 39, 68). Do najbardziej kontrowersyjnych wypowiedzi prezydenta należą fragmenty pochodzące z wywiadu, przeprowadzonego przez dziennikarza Jana Pokornego z listopada 2014 roku, w ramach tzw. „rozmów z Lan"[42]. Prezydent na reakcję dziennikarza w sprawie niestosownego języka, którego używa, odpowiedział, że zainspirował się wulgarnym językiem Schwarzenberga: „[…] który w każdym drugim zdaniu wymawia g*wno. A ponieważ kawiarnia praska lubi pana Schwarzenberga, staram wkupić się w łaski"[43]. Piosenkarki grupy Pussy Riot określił mianem p*..d, k*..w oraz „dewiacyjnych dam", które

---

[39] „ODS stáhla ocas mezi nohy, byla podělaná až za ušima". („ODS skuliła ogon między nogi, sfajtała się po same uszy", *70 nejlepších hlášek Miloše Zemana: Český prezident slaví své sedmdesáté narozeniny*, 2014, punkt 11). ODS – skrót od prawicowo-konserwatywnej partii Občanská demokratická strana (Obywatelska Partia Demokratyczna).

[40] „Slovenská piva jsou dobrá leda tak na proplachování zubních protez". („Piwa słowackie nadają się wyłącznie do płukania protez do zębów; *70 nejlepších hlášek Miloše Zemana: Český prezident slaví své sedmdesáté narozeniny*, 2014, punkt 54).

[41] „Kdybych měl zachovat onu analogii s útrobami, tak se domnívám, že pana prezidenta informovalo nějaké slepé střevo". („Jeżeli miałbym utrzymać ową analogię z wnętrznościami, to przewiduję, że pana prezydenta poinformował jakiś wyrostek robaczkowy", *70 nejlepších hlášek Miloše Zemana: Český prezident slaví své sedmdesáté narozeniny*, 2014, punkt 25). Gra słów – *slepé střevo* 'ślepa kiszka' (dosłowne tłumaczenie); wyraz 'střevo' oznacza także człowieka roztargnionego, niezbyt roztropnego, którego cechują chaotyczne działania. W języku polskim *kicha* – tylko o sytuacji 'kłopotliwej, niewłaściwej', także 'dno'.

[42] Czes. „Hovory z Lán", zapoczątkowane przez prezydenta Tomasza G. Masaryka, wznowione przez Václava Havla.

[43] „Já jsem se inspiroval panem Schwarzenbergem, který v každé druhé větě říká hovno. A vzhledem k tomu, že pražská kavárna má ráda pana Schwarzenberga, tak jsem se snažil vlísat" (*Vulgární Zeman v rozhlase: Prezidentské vulgarity*, 2014).

w swoich tekstach szafują wulgaryzmami[44]. Następnie zadeklarował, że chętnie w nadchodzącym spotkaniu z Putinem wspomni o prawdziwych więźniach politycznych, jednak nie o Chodorkowskim, który jest złodziejem (czes. *tunelář*; *Vulgární Zeman v rozhlase: Prezidentské vulgarity*, 2014). Na pytanie dlaczego z oficjalnej wizyty w Chinach nie powrócił państwowym samolotem wraz z całą ekipą (między innymi z dziennikarzami), a prywatnym odrzutowcem, odpowiedział, że ratował się przed zawałem, z którego ucieszyłaby się „szalejąca praska lumpenkawiarnia"[45].

Powyższe cytaty, oprócz wulgaryzmów, naruszających tabu językowe, a odnoszące się do ludzkiego ciała (Rusin Dybalska, 2014, 2016) w wypadku grupy Pussy Riot[46], wprowadzają popularny w latach dziewięćdziesiątych XX wieku neologizm *tunelář* (w znaczeniu 'złodziej'), zaś „praska kawiarnia" uzupełniona została o przydawkę „lumpen" używaną pogardliwie przez Karola Marksa w zwrocie lumpenproletariat, na oznaczenie osób znajdujących się na marginesie społecznym, jednak zachowujących się w sposób konformistyczny wobec burżuazji. Tym samym doszło, na zasadzie przeciwieństw, do zestawienia osób bezrobotnych i bez zawodu, żyjących w skrajnej biedzie, z inteligencją (spotykającą się w kawiarni), ośmieszając w ten sposób tę ostatnią grupę. Z kolei *tunelář* pochodzący od wyrazu *tunel*, który w okresie transformacji ekonomicznej w latach dziewięćdziesiątych XX wieku funkcjonował na oznaczenie 'prania brudnych pieniędzy' oraz nielegalnego transferu pieniędzy między nowo powstałymi korporacjami a na wpół sprywatyzowanymi przedsiębiorstwami państwowymi (Just, 2009, s. 304), został użyty na określenie Chodorkowskiego. W ten sposób prezydent, poprzez użycie rozpowszechnionego w prasie cze-

---

[44] „Víte, co je to 'pasy' v angličtině?" [Zeman] 'Pusy'? Myslím, že se to vyslovuje 'pusy'" [Pokorný]. 'Kunda'. Takže s prominutím v textech této skupiny je kunda sem, kunda tam. Opravdu dokonalý případ politického vězně jako vyšitej […]. Nebudu se zastávat, teď jsem chtel říci k*rev, ale já nejsem Schwarzenberg, který používá těchto výrazů, ale poněkud deviantních dam, které dělají randál v pravoslavném chrámu a které se pak označují za politické vězenkyně" (*Vulgární Zeman v rozhlase: Prezidentské vulgarity*, 2014).

[45] „[…] abych nedostal infarkt, což by určitě běsnící pražská lumpenkavárna uvítala" (*Vulgární Zeman v rozhlase: Prezidentské vulgarity*, 2014).

[46] Podobnym przykładem jest atak na Michala Žantovskiego lub Stanislava Grossa: „Já v žádném případě nechci kritizovat pana Žantovského za jeho fyzický vzrůst, i když v jeho případě zhruba odpovídá jeho intelektuální potenci". (*70 nejlepších hlášek Miloše Zemana: Český prezident slaví své sedmdesáté narozeniny, 2014*, punkt 16); „Hovoří-li (Stanislav) o cti, je to podle mého mínění totéž, jako když prostitutka mluví o panenské bláně; obojí existuje, ale u jiných" (*70 nejlepších hlášek Miloše Zemana: Český prezident slaví své sedmdesáté narozeniny*, 2014, punkt 39).

skiej neologizmu o negatywnych konotacjach, nadał sprawie uwięzienia Chodorkowskiego charakter wyłącznie kryminalny, zacierając właściwy wymiar polityczny całego przypadku.

Jestem mięsożerną rośliną z cierniami[47]

Obecny w kampaniach przedwyborczych wątek narodowy miał w wypadku czeskiej kampanii z roku 2013 swoją negatywną odsłonę. Pierwsza dama[48] stwierdziła, iż nie wyobraża sobie, żeby jej następczyni nie umiała mówić po czesku, zaś syn ówczesnego prezydenta, Václav Klaus, publicznie naśmiewał się ze sposobu wykonania przez Schwarzenberga hymnu państwowego. Przeciwko politycznemu przeciwnikowi Zemana wykorzystano nie tylko niepopularne posunięcia rządu, którego Schwarzenberg był członkiem, ale również jego obco brzmiące (niemieckie) nazwisko, bogactwo, żonę–cudzoziemkę, fałszywe, nieczyste śpiewanie czeskiego hymnu, „degenerację" arystokratycznych rodów, lenistwo, emigrację. Wszystkie te leksemy oznaczają cechy wzbudzające w wyborcach mocne negatywne emocje. W moim przekonaniu jednak wyrazem o największej negatywnej sile rażenia okazał się *Sudeťák*, którego Zeman użył wobec przeciwnika podczas pierwszej debaty publicznej na temat tzw. „Dekretów Benesza"[49]. Oprócz znaczenia ‘mieszkaniec Sudetów', *Sudeťák* to także ‘członek nazistowskiego (henlainowskiego) ruchu wśród dawnych Niemców czechosłowackich' (SSJČ, VII, s. 601). Formant *-ák* odsyła najczęściej do pejoratywnych określeń desygnatów o znacznym ekspresywnym nasileniu, wykorzystywany w slangu (Nekvapil, 1985).

[47] „Prezident je v české politické džungli něco jako oleandr, okrasná rostlina. Já jsem ale masožravá rostlina s trny." („W czeskiej politycznej dżungli prezydent to ktoś w rodzaju oleandra, rośliny dekoracyjnej. Ja wszak jestem rośliną mięsożerną z cierniami", *70 nejlepších hlášek Miloše Zemana: Český prezident slaví své sedmdesáté narozeniny*, 2014, punkt 10).

[48] Prezydentem Czech w latach 2009–2014 był Václav Klaus. Jego żoną jest Livie Klausová, była ambasador Republiki Czeskiej w Słowacji (2013–2018). Żoną Karela Schwarzenberga jest austriacka lekarka, działaczka organizacji charytatywnych w Afryce, Therese Hardegg.

[49] „Dekrety Benesza" – nazwa zbiorcza dotycząca aktów prawnych na temat powojennego przeformułowania granic Czechosłowacji, nacjonalizacji oraz siłowego wydalenia sudeckich (czeskich) Niemców z kraju z towarzyszącymi mu mordami i gwałtami na niemieckiej ludności cywilnej. Ten ostatni „akt" był prawnie notyfikowany podpisem prezydenta Beneša pod dekretem nr 115/46 z dnia 8.5.1946. W 2010 roku burzliwe dyskusje wzbudził film Juraja Herza *Młyn Habermanna* (*Habermannův mlýn*, 2010), dotyczący brutalnych działań Czechów wobec Niemców w okresie powojennym.

O ile Schwarzenberg w prosty i bezpośredni sposób podkreślał własny patriotyzm, mówiąc o sobie i swoich uczuciach, Zeman definiował się za pośrednictwem innych. Źródeł niebezpieczeństwa dla kraju upatrywał w obcych (w Niemcach sudeckich, emigrantach, szczególnie muzułmanach), swoją „troskę" o kraj przekuł w hasło „Tato země je naše" („Ten kraj należy do nas"), które było motywem przewodnim na wszystkich przedwyborczych wiecach i bannerach podczas następnej kampanii prezydenckiej (2018). *Země* w języku czeskim może oznaczać nie tylko 'ziemię/glebę/grunt', ale także 'kraj' w znaczeniu 'kraju ojczystego' lub 'państwa' (SSJČ 1989, VIII, s. 274). Różne znaczenia, konotowane przez leksem *země* w kombinacji z semem *-zem* (rdzeniem w nazwisku Zeman), stwarzały więc wrażenie istnienia czegoś w rodzaju *metaziemi*, ogarniającej różne aspekty poczucia bezpieczeństwa, które zapewni swoim obywatelom współistniejący w symbiozie z *ziemią* kandydat na przyszłego prezydenta. Zeman, który był uważany za kandydata „czeskiej prowincji"[50], stosował najczęściej hasła populistyczne. Przekaz był „narodowy" a hasła dotyczyły takich tematów jak ojczyzna, hymn państwowy, utrzymanie w mocy „Dekretów Benesza" czy aksamitna rewolucja. Niektóre z haseł miały charakter homofobiczny oraz islamofobiczny.

Figura gospody a figura kawiarni (podsumowanie)

W celu skracania dystansu w stosunku do wyborców Schwarzenberg i Zeman posługują się różnymi strategiami, wynikającymi z bogactwa czeskich kodów językowych. Umożliwiają one korzystanie z dużej wariantywności fonetycznej, morfologicznej i leksykalnej, zastosowanie „derywatów" maskujących (Grybosiowa, 2003, s. 38), starość i choroby (w wypadku Zemana), bogactwo majątkowe (w wypadku Schwarzenberga) oraz wplatanie w wypowiedzi cytatów, pochodzących z subkultur nieelitarnych. Pod wpływem czeskiej kultury plebejskiej, mniej rygorystycznie określającej ramy publicznych komunikatów,

[50] Dla Czech charakterystyczne są miasta z niższą liczbą mieszkańców niż w Polsce. Na przykład status miasta ma Přebuz liczący 75 mieszkańców. Tylko sześć miast w Czechach liczy powyżej 100 000 mieszkańców. Kategorią pośrednią między miastami a wsiami jest osiedle typu miejskiego tzw. *městys* (łac. *oppidum*, niem. *Marktgemeinde*).

oraz szeroko rozpowszechnionego wariantu języka nieliterackiego, potocznego (OČ) obaj politycy, świadomi przyzwolenia ze strony słuchaczy, używają wulgaryzmów. Nie wywołują one takich sprzeciwów czy spadku popularności w rankingach wyborczych, jak w innych krajach[51]. Wypowiedzi te nie są nawet skorelowane z metajęzykowymi sygnałami w stylu 'jak to się mówi' (Grybosiowa, 2003, s. 38), a wygłaszający wulgaryzmy politycy publicznie za nie nigdy nie przeprosili.

Jedno z przedwyborczych haseł czeskiego arystokraty brzmiało: „W polityce najbardziej brakuje mi zdrowego chłopskiego rozumu" („V politice nejvíce postrádám zdravý selský rozum"), zaś specyficzny charakter w czasie kampanii wyborczej z roku 2013 miała inicjatywa dotycząca właścicieli gospód i restauracji. Na stronie http://www.hospodyvolikarla.cz, pod zdjęciem Karela Schwarzenberga nalewającego piwo, właściciel restauracji, gospody czy kawiarni mógł oficjalnie zarejestrować ją jako miejsce popierające kandydata (na podstawie: Rusin Dybalska, 2014, s. 154).

Z kolei określenie „kawiarnia praska" zostało spopularyzowane przez Zemana około roku 2015, choć sam termin został ukuty dziesięć lat wcześniej przez polityków z kręgu konserwatywnej, prawicowej „Obywatelskiej Partii Demokratycznej" (Občanská demokratická strana, skrót ODS, na podstawie Joch, 2014b). Z instytucji społeczno-politycznej, jaką była kawiarnia w okresie tzw. I Republiki[52], pełniąca między innymi funkcję, którą obecnie pełni internet (Joch, 2014a), stworzył prezydent Zeman polityczne pojęcie, określające, w jego przekonaniu, polityczną rzeczywistość. Byłaby to rzeczywistość w pełni dychotomiczna, składająca się z dwóch warstw – praskich kręgów intelektualnych, których członkiem, zdaniem Zemana, jest między innymi Karel Schwarzenberg, oraz tzw. ludu, który korzysta z przestrzeni przynależnej gospodzie. „Kawiarnia praska" dla obecnego prezydenta stanowi symbol elitarnej, wyższej klasy średniej, a także leniuchów, przedstawicieli bohemy, obcych, bogaczy i dorobkiewiczów. Język takiej kawiarni, choć jest językiem

[51] W polskim środowisku wyborców na przykład samo upublicznienie nagranych potajemnie taśm (tzw. afera taśmowa z 2015 roku), z ujawnieniem różnicy między językiem publicznym a prywatnym, doprowadziło m.in. do porażki wyborczej partii rządzącej. Por. Okoński& Applebaum, 2020, ss. 15–16.

[52] W Czechosłowacji w okresie międzywojennym istniała m.in. kawiarnia Arco, gdzie spotykali się Franz Kafka, Max Brod, Franz Werfel i inni. W latach siedemdziesiątych XX wieku kawiarnia Slavia była miejscem spotkań opozycjonistów: Černego, Havla, Vaculíka, Kolářa i in.

„wykształciuchów", semantycznie jest pusty. Zeman natomiast stylizuje się na trybuna ludu, siebie samego określając mianem „prezydenta dolnych dziesięciu milionów" („prezident dolních deseti milionů")[53].

Dychotomia polegająca na prostej opozycji, jaką chce stworzyć prezydent, a przebiegająca wzdłuż podziału na „kawiarnię" (i jej język wysoki, literacki) oraz „gospodę", którą niby reprezentuje, nie jest w wypadku języka, którym mówi obecny prezydent prawdziwa. Zeman bowiem korzysta z wyrafinowanego mieszania kodów, symulującego i pozorującego rzeczywistość językową OČ (*obecná čeština*). W rzeczywistości jednak mamy do czynienia z sytuacją wielokodową. Ważną w niej rolę odgrywają koncepty abstrakcyjne oraz wiele, jak wykazały przywołane już w obecnym artykule badaczki Hoffmanová i Vaisová, chwytów retorycznych (takich jak epifory, anafory, epanastrofy, hiperbole, *epizeuxis*, *figura brevitas* i wiele innych; Vaisová, 2019, ss. 81–104). Do innych strategii retorycznych, które stosuje prezydent, należą: gradacja, enumeracja, intertekstualność, parafrazowanie oraz cytowanie (fraz łacińskich, angielskich oraz niemieckich, Vaisová, 2019, ss. 80–134). Vaisová na podstawie chwytów erystycznych stosowanych przez Zemana wyróżnia aż czternaście jego „tożsamości" (*identit*): 1) mąż stanu (*státník*); 2) nauczyciel (*učitel*); 3) fachowiec (odborník); 4) intelektualista (*intelektuál*); 5) moralista (*moralista*); 6) autorytet (*autorita*); 7) arbiter (*arbitr*); 8) pieniacz (*kverulant*); 9) „argumenciarz" (*argumentátor*), 10) strateg (*stratég*), 11) trybun ludu (*lidový prezident*); 12) wodzirej (*bavič*); 13) pochlebca (*lichotník*); 14) amant (*kavalír*) (Vaisová, 2019: 79–134). Stosowanie technik perswazyjnych za pomocą tropów i figur retorycznych należy do kultury wysokiej i jest świadectwem językowej autorefleksji Zemana, który jako populistyczny gracz wykorzystuje język jako narzędzie perswazyjne do własnych celów politycznych. Prezydent także w świadomy sposób korzysta z różnych stratyfikacji funkcjonalnych wynikających z zastosowania odmiennych rejestrów języka narodowego i jego substandardów. Jego język nie jest więc językiem bywalca gospody, ale raczej przedstawiciela grupy pragmatycznie uprawiającej politykę, która przesiaduje w kawiarniach, by od czasu do czasu wygłosić w niej swe bon moty.

[53] Por. „Prezydent Miloš Zeman pohrdlivě počastoval své oponenty terminem »pražská kavárna«. Ne že by tento termin před ním neexistoval, Zeman jej však zpopularizoval. Co jím chtěl naznačit? Že jeho odpůrci jsou elitáři, žvanilové, intelektuálové, povaleči? Asi všechno dohromady, když sám sebe označuje za „prezidenta dolních deseti milionů" (Joch, 2014a).

ZASTOSOWANE SKRÓTY SŁOWNIKÓW:

SJP – *Słownik języka polskiego* (1996) (M. Szymczak, Red.). (T. I–III, Suplement). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého* (1989) (B. Havránek, Red.).(T. I–VIII). Praha

BIBLIOGRAFIA

Balowska, G. (2006). Problematyka czeszczyzny potocznej nieliterackiej (tzw. obecna čeština) na łamach czasopisma „Naše řeč" w latach dziewięćdziesiątych. *Bohemistyka*, *2006*(1), 25–46.

Bočan, H. (Reż.). (1984). *S čerty nejsou žerty* [Film]. Barrandov.

Bonmoty a zasa bonmoty: Zeman jimi při návštěvě Ostravy nešetřil. (2018, maj 15). Deník.cz. https://www.denik.cz/z_domova/kraj-ceka-navsteva-prezidentskeho-paru-20180515.html

Chloupek, J. (1986). *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti.* Univerzita J. E. Purkyně v Brně.

Cuřín, F., & Novotný, J. (1981). *Vývojové tendence současné spisovné češtiny a kultura jazyka.* Státní pedagogické nakladatelství.

Daneš, F. (1988). Pojem spisovného jazyka v dnešních společenských podmínkách. W R. Brabcová & F. Štícha (Red.), *Dynamika současné spisovné češtiny z hlediska lingvistické teorie a společenské praxe* (ss. 21–28). Univerzita Karlova.

Dobek-Ostrowska, B. (2006). *Komunikowanie polityczne i publiczne.* Wydawnictwo Naukowe PWN.

Dvořák, S. (2020, sierpień 31). *Trenky na Hradě a destička v hlavě zpěváka Elánu: Nové české dokumenty.* Novinky.cz. https://www.novinky.cz/kultura/filmy-serialy/clanek/trenky-na-hrade-a-desticka-v-hlave-zpevaka-elanu-nove-ceske-dokumenty-40334841

Fendrych, M. (2020, lipiec 2). *Zeman navštívil Kinga: Kam se poděl mistr bonmotů?* Aktuálně.cz. https://nazory.aktualne.cz/komentare/zeman-navstivil-kinga-kam-se-podel-mistr-bonmotu-je-prazdny/r~f48b2b40bb8011ea9c800cc47ab5f122/

Ferguson, C. (1959). Diglossia. *Word*, *15*(2), 325–340. https://doi.org/10.1080/00437956.1959.11659702

Grybosiowa, A. (2003). Liberalizacja społecznej oceny wulgaryzmów. W A. Grybosiowa, *Język wtopiony w rzeczywistość* (ss. 32–41). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Havránek, B. (1942). K funkčnímu rozrvstvení spisovného jazyka. *Časopis pro moderní filologii*, *28*, 409–416.

Herz, J. (Reż.). (2010). *Habermannův mlýn* [Film]. KN Filmcompany; Art Oko Film.

Hladká, Z. (1993). Co s obecnou češtinou? *Naše řeč*, *76*(3), 162–165.

Hoffmanová, J. (1993). Spisovnost a nespisovnost v řeči současné české inteligence. W S. Gajda (Red.), *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej* (ss. 111–118). Uniwersytet Opolski.

Hronek, J. (1992). Poznámky k mluvené češtině. *Naše řeč*, *75*(3), 120–129.

Hronek, J., & Sgall, P. (1999). Sbližování spisovné a obecne češtiny. *Naše řeč*, *82*(4), 184–191.

Hvížďala, K. (Red.), & Schwarzenberg, K. (2012). *Knížecí rozhovory s Karlem Schwarzenbergem aneb Historická zkušenost se bohužel nedědí, kdežto předsudky ano (1990–2012)*. Portál.

Joch, R. (2014a, grudzień 31). *Pražská kavárna: Symbol, nebo nadávka?* Česká pozice. https://ceskapozice.lidovky.cz/tema/prazska-kavarna-symbol-nebo-nadavka.A141228_161158_pozice-tema_houd

Joch, R. (2014b, grudzień 29). *Společnost: Co je pražská kavárna*. Občanský institut. http://www.obcinst.cz/co-je-prazska-kavarna

Just, V. (2009). *Velký slovník floskulí*. Leda.

Kraus, J. (1993). Petr Sgall – Jiří Hronek – Alexandr Stich – Ján Horecký: Variation in language. Code switching in Czech as a challenge for sociolinguistics. Johns Benjamins Publishing Company (Recenze). *Slovo a slovesnost*, *54*(2), 145–150.

Krčmová, M. (1993). Proměny běžně mluveného jazyka velkoměsta. W S. Gajda (Red.), *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej* (ss. 119–125). Uniwersytet Opolski.

Na Hradě vlály místo prezidentské vlajky obří rudé trenky. Ovčáček: Pražská kavárna se fašizuje. (2015, wrzesień 20). Lidovky.cz. https://www.lidovky.cz/domov/na-prazskem-hrade-vlaly-obri-rude-trenky-misto-prezidentske-vlajky.A150920_094340_ln_domov_ele

Nekvapil, J. (1985). Několik poznámek k využívání formantu -ák ve slanzích a ve spisovném jazyce. *Naše řeč*, *68*(1), 9–13. http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=6513

Okamura, T. (2011). *Umění vládnout*. Fragment.

Okoński, M., & Applebaum, A. (2020, wrzesień 7). Kto chce murów między nami. *Tygodnik Powszechny*, *2020*(37), 12–18.

Panenka, R., Ovčáček, J., & Zeman, M. (2016). *Tato země je naše: 25 rozhovorů s prezidentem Milošem Zemanem*. Olympia.

Panenka, R., Ovčáček, J., & Zeman, M. (2017). *Dokážeme si vládnout sami: Nové rozhovory s prezidentem Milošem Zemanem*. Olympia.

Prezident Zeman v Ostravě: Shodit na váze je strašně jednoduché – hodně kuřte! (2017, wrzesień 6). Moravskoslezský deník.cz. https://moravskoslezsky.denik.cz/zpravy_region/prezident-zeman-v-ostrave-shodit-na-vaze-je-strasne-jednoduche-hodne-kurte-20170906.html

Putna, C. M. (2013, styczeń 22). *Schwarzenberg převzal romantické vlastenectví od otce*. iDNES.cz. https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/historie-schwarzenbergu-a-jejich-cesstvi.A130122_1879793_domaci_jpl

Rusin Dybalska, R. (2014). Ziemianin kontra książę, czyli pierwsze bezpośrednie wybory prezydenckie w Czechach. *Oblicza Komunikacji*, *7*, 143–162.

Rusin Dybalska, R. (2016). Nowy wymiar komunikowania politycznego na przykładzie języka prezydenta Czech Miloša Zemana. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, *62*, 117–130.

70 *nejlepších hlášek Miloše Zemana: Český prezident slaví své sedmdesáté narozeniny.* (2014, wrzesień 28). Blesk.cz. https://www.blesk.cz/clanek/zpravy-udalosti/276878/70-nejlepsich-hlasek-milose-zemana-cesky-prezident-slavi-sedmdesate-narozeniny.html

Sgall, P., & Hronek, J. (1992). *Čeština bez příkras*. Academia.

Strach, J. (Reż.). (2005). *Anděl Páně* [Film]. Ceská Televize; Hoo Doo Production; Universal Production Partners.

Strach, J. (Reż.). (2016). *Anděl Páně 2* [Film]. Marlene Film Production.

Svoboda, L. (Red.). (1973). *Encyklopedie antiky*. Academia.

Těšínská, M., & Smejkalová, K. (2019, styczeń 19). *Čeština ještě dlouho obstojí v každé komunikační situaci*. Česká pozice. https://ceskapozice.lidovky.cz/tema/cestina-jeste-dlouho-obstoji-v-kazde-komunikacni-situaci.A190116_113939_pozice-tema_houd

Už dneska jsem nejstarší poslanec. (2020, lipiec 13). Aktuálně.cz. https://zpravy.aktualne.cz/domaci/do-dalsich-voleb-uz-nepujdu-oznamil-schwarzenberg/r~888c5ba2c4f011ea8b230cc47ab5f122

Vaisová, M. (2019). *Komunikační strategie prezidenta Miloše Zemana během jeho prezidentského období* [Diplomová práce, Masarykova Univerzita]. https://is.muni.cz/th/k4z8d/Vaisova

Vůbec nejbohatší politik: Schwarzenberg: 12 miliard! (2007, wrzesień 10). Aha! https://www.ahaonline.cz/clanek/musite-vedet/16265/vubec-nejbohatsi-politik-schwarzenberg-12-miliard.html https://ahaonline.cz

Vulgární Zeman v rozhlase: Prezidentské vulgarity. (2014, listopad 2). Echo24.cz. https://echo24.cz/a/wr6d4/vulgarni-zeman-v-rozhlase-kunda-sem-kunda-tam-hovno-zkurvili

Zeman, M. (2013). *Rád nechám botu v řiti blbce!* (A. Kolenatý, Red.). Barrister.

SŁOWNIKI

Havránek, B. (Red.). (1989). *Slovník spisovného jazyka českého* [SSJČ] (T. 1–8). Academia.

Szymczak, M. (Red.). (1996). *Słownik języka polskiego: Suplement* [SJP]. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Język polityków czeskich jako przykład mieszania kodów językowych w oficjalnych sytuacjach komunikacyjnych

Tematem artykułu jest język polityków pochodzących z dwóch odmiennych kręgów kulturowych oraz językowych, aktywnych w polityce po aksamitnej rewolucji (1989) – Miloša Zemana oraz Karela Schwarzenberga. Na podstawie wybranych wypowiedzi (z ostatnich dziesięciu lat) obu polityków zostaną przedstawione podejmowane przez nich tematy oraz zastosowane do ich prezentacji mieszane gatunki mowy, wykorzystujące różne kody językowe czeszczyzny. Artykuł śledzi możliwości ukryte w dużej wariantywności języka czeskiego oraz mechanizmy wykorzystania jej w procesie komunikowania się z wyborcami.

Słowa kluczowe: kody językowe czeszczyzny, komunikowanie polityczne, Miloš Zeman, Karel Schwarzenberg

The Language of Czech Politicians as an Example of Mixing Language Codes in Official Communication Situations

The topic of this article is the language of politicians from two different cultural and linguistic circles that were active in politics after the Velvet Revolution (1989): Miloš Zeman and Karel Schwarzenberg. On the basis of selected statements from both these politicians, the topics they discuss will be presented using different language codes of the Czech language. This article examines the possibilities hidden in the high variability of the Czech language and the mechanisms of using it in the process of communicating with voters.

Keywords: Czech language codes, political communication, Miloš Zeman, Karel Schwarzenberg

Notka o autorce

Beata Kubok (b.kubokova@uw.edu.pl) – doktor nauk humanistycznych, slawistka, bohemistka. Autorka monografii *Dawne słownictwo gwar cieszyńskich w świetle kontaktów językowych* (2011). Zainteresowania naukowe: kontakty językowe, wielokulturowość na pograniczu czesko-polskim, związki religii i języka oraz czeskie kody kulturowe.

Beata Kubok (b.kubokova@uw.edu.pl) – PhD, Slavic Studies scholar specializing in Czech studies. Author of the monograph *Dawne słownictwo gwar cieszyńskich w świetle kontaktów językowych* [The Historical Lexicon of the Local Dialects of the Cieszyn Region in the Context of Language Contact, 2011]. Research interests: language contact, multiculturalism in the Czech-Polish borderland, relations between religion and language, and Czech cultural codes.

Publication History: Received: 2020-09-30; Accepted: 2021-03-23; Published: 2021-12-23